

Ciceronov utjecaj na rimsku filozofiju i govorništvo

Mamuza, Željka

Undergraduate thesis / Završni rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:337771>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-20**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA POVIJEST

ŽELJKA MAMUZA

CICERONOV UTJECAJ NA RIMSKU FILOZOFIJU I GOVORNIŠTVO

Završni rad

Pula, 2021.

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA POVIJEST

ŽELJKA MAMUZA

CICERONOV UTJECAJ NA RIMSKU FILOZOFIJU I GOVORNIŠTVO

Završni rad

JMBAG: 0303084526, redoviti student

Studijski smjer: Preddiplomski studij hrvatskog jezika i književnosti i povijesti

Predmet: Poučavanje i prenošenje znanja i vještina I.

Znanstveno područje: Humanističke znanosti

Znanstveno polje: Povijest

Znanstvena grana: Stari vijek

Mentor: doc. dr. sc. Davor Bulić

Sumentor: doc. dr. sc. Ante Matan

Pula, 2021.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana Željka Mamuza, kandidat za prvostupnika hrvatskoga jezika i književnosti i povijesti ovime izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Završnog rada nije napisan na nedozvoljeni način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

U Puli, 17. rujna, 2021.

Student

Željka Mamuza

IZJAVA O KORIŠTENJU AUTORSKOG DJELA

Ja, Željka Mamuza dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj Završni rad pod nazivom Ciceronov utjecaj na rimsku filozofiju i govorništvo koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, 17. rujna, 2021.

Potpis
Željka Mamuza

SADRŽAJ

1. UVOD.....	6
2. O CICERONU	8
3. CICERONOV OPUS	12
3.1. GOVORI	14
3.1.1. PRVI GOVORI	14
3.1.2. GOVORI PROTIV KATILINE (<i>Orationes in Catilinam</i>).....	15
3.2. RETORIČKI SPISI.....	17
3.2.1. O GOVORNIKU (<i>De oratore</i>).....	17
3.2.2. GOVORNIK (<i>Orator</i>).....	20
3.2.3. PODJELE U GOVORNIŠTVU (<i>Partitiones oritoriae</i>)	20
3.2.4. O NAJBOLJOJ VRSTI GOVORNIKA (<i>De optimo genere oratorum</i>).....	22
3.2.5. BRUT (<i>Brutus</i>)	23
3.3. FILOZOFSKI SPISI	24
3.3.1. O ZAKONIMA (<i>De Legibus</i>).....	24
3.3.2. O MORALNIM DUŽNOSTIMA (<i>De officiis</i>)	25
3.3.3. O DRŽAVI (<i>De re publica</i>).....	25
3.3.4. UTJEHA (<i>Consolatio</i>).....	26
3.3.5. LELIJE O PRIJATELJSTVU (<i>Laelius de Amicitia</i>)	26
3.4. PISMA	27
4. ZASLUGE	28
4.1. DOPRINOS U ŠKOLSKOM SUSTAVU.....	29
5. ZAKLJUČAK	31
6. POPIS LITERATURE.....	32
7. POPIS SLIKA.....	33
SAŽETAK	34
ABSTRACT	35

1. UVOD

Ciceron je jedan od glavnih predstavnika antičke rimske književnosti i retorike. Osim što je bio vrstan retoričar, bio je i vrlo cijenjen i značajan političar, odvjetnik, filozof i književnik. Još od rane mladosti pohađao je najbolje škole, dodatno se usavršavao na studijskim putovanjima te su mu predavali najbolji učitelji toga vremena. Za sobom je ostavio bogat opus koji se može podijeliti na zbirke pjesama, filozofska djela, razgovore o retorici te govore. Brojna njegova djela uvrštena su u antologiju svjetske književnosti. Već je od rane mladosti imao sve predispozicije za izvrsnoga govornika: dikciju, smisao za humor, učenost i želju za stalnim nadograđivanjem znanja, ugodnu vanjštinu, dobro pamćenje te bujnu maštu. Uveo je nove pojmove i podjele u svijet retorike te je postavio novo gledište na svijet govorništva: više nije bio samo udžbenik sa strogim pravilima koje je trebalo slijediti, već je to sve vodio opušteno i spontano kroz miran razgovor.

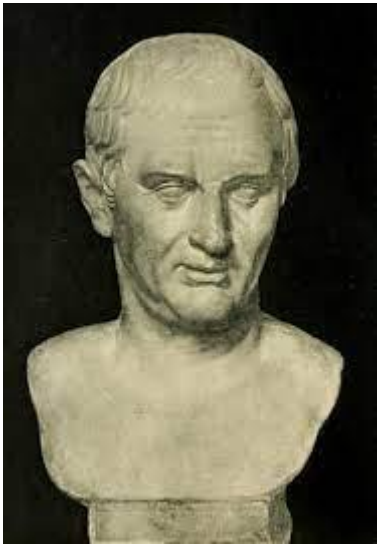
Ciceron je bio čovjek iz viteškoga reda (*ordo equestris*) te je pripadao nižem aristokracijskom sloju. Iako nisu pripadali visokom sloju društva, Ciceronov se otac pobrinuo da unatoč tome dobije kvalitetno obrazovanje. Shvatio je da više nisu dovoljni učitelji (robovi, oslobođenici) pa ga je poslao na školovanje kod plaćenih intelektualaca u ugledne aristokratske salone. Također, pored brojnih govora, književnih i filozofskih spisa, vrlo važnu ulogu u analizi njegova života imaju i osobna pisma koja su objavljena tek nakon njegove smrti. Svojim je djelovanjem zapravo prenio vlastitu retorsku aktivnost u filozofsku te na taj način postao vrlo značajan tvorac latinskoga proznog stila velike umjetničke vrijednosti koji je postao uzor za kasnije europske književnike.¹

U ovom će se završnome radu pokušati utvrditi njegova važnost za cjelokupno društvo kako svog vremena, tako i današnjeg, modernog društva. Analizom njegovih djela, kritike i proučavanjem općih zakonitosti razdoblja u kojem djeluje, nastojat će se produbiti znanje i shvaćanje njegovog stvaralaštva te političke, gospodarske, moralne, religiozne i filozofske struje koja tada djeluje. Također, navest će se i kako

¹ Flašar, B., 1963., 211-232.

su sukobi i progoni (njega i njegovih kolega/protivnika) utjecali na njegov razvoj i stvaralaštvo.

2. O CICERONU

Prilog 1. Marko Tulije Ciceron

Marko Tulije Ciceron bio je veliki rimski političar, filozof, odvjetnik i retoričar koji je obilježio 1. st. pr. Kr.; naime, obuhvaća posljednje razdoblje Rimske republike, a što se tiče povijesti književnosti starog Rima, razdoblje od 90. do 40. pr. Kr. naziva se „Ciceronov vijek“ ili Ciceronovo doba kada djeluju i druga velika imena latinske proze Tad, Tit Pomponije Atik i Varon kao i oni koji su pisali historiografsku prozu poput Cezara i Salustija.² Rođen je 3. siječnja 104. g. pr. Kr. u Arapinu; gradu jugoistočno od Rima te rodnom mjestu Gaja Marija.³ O njegovom životu sačuvano je puno podataka zahvaljujući očuvanim osobnim korespondencijama s prijateljima. Zahvaljujući očevim ambicijama i dobrim poznanstvima, Ciceronu i mlađemu bratu Kvintu omogućeno je školovanje u Rimu u kući obiteljskoga prijatelja Lucija Licinija Krasa. Kod Krasa je i Marka Antonija dobivao poduke iz retorike, a kasnije je od Kvinta Mucija Scevole Augura i Scevole Pontifeksa dobio prva znanja nužna za govorničko zvanje. Poduke iz filozofije dobiva vrlo mlad od epikurovca Fedra te tijekom kasnijega školovanja nastavlja proširivati znanje iz filozofije kod predstavnika Akademije Filona i stoika Diodota. Također, tijekom rane se mladosti družio i s vrlo značajnim književnicima toga doba; rimskim tragičarom Akcijem i grčkim pjesnikom

² Milanović, Z. (2007) Uvod, u: Ciceron, M. T., *Lelije o prijateljstvu*, prev. i ur. Z. Milanović, Zagreb, Tragovi, str. 5.

³ Podrug, A. (2016) Uvod, u Ciceron, M. T., *Govori protiv Katiline*, prev. i ur. A. Podrug, Zagreb, Latina et Graeca, str. 8.

Arhijom. Posebnu pozornost retorici posvetio je u vrijeme građanskoga rata između Sulijevih i Marijevih pristalica (91. – 88. g. pr. Kr.) i razdoblja nakon toga. To je doba donijelo pregršt javnih polemika, političkih i sudskih procesa i govora pa je upravo zato bilo najpogodnije za učenje govorničkih vještina. Govorničku je karijeru službeno započeo 81. g. pr. Kr. kada prvi put drži sudski govor. Dvije godine nakon toga (od 79. do 77. pr. Kr.) odlazi na studijsko putovanje u Grčku i Malu Aziju gdje sluša slavne filozofe i govornike: u Ateni akademika Antioha, epikurovca Zenona, retoričara Demetrija; na Rodu retora Apolonija Malona (nekadašnjega njegova učitelja u Rimu), a u Maloj Aziji upoznaje s azijskim govorničkim stilom.⁴

Prilog 2. V. Foppa: Mladi Ciceron čita, 1464.

U govorništvu je helenističkog razdoblja (osobito od 3. st. pr. Kr. u sklopu rimskog odgoja) prevladavao azijski kićeni, nategnuti i patetični stil koji mu se često pripisivao upravo iz razloga jer je postao toliko dominantan i jer je Ciceron proveo dio svog školovanja u Maloj Aziji koja je bila kolijevka toga stila.⁵ Koristio je podjednako obje škole; azijsku (*Genus Asiaticus*), odnosno kićenost, bujnost, prekomjernu uporabu tropa i figura, odveć ritimizirane govore te antičku (*Genus Atticum*) – zaziranje od patosa, refleksivnost, jezgrovitost, jednostavnost, no u početku zbog mladenačkoga temperamenta vjerojatno nije mogao odoljeti izvoru orijentalne patetike pa je u svojim prvim govorima više naginjao azijskom stilu – preobilje retoričkih figura, predugi rečenički periodi. Na taj su mu se način misli često

⁴ Novaković, D. (2002) Uvod, u: Ciceron, M. T., *O govorniku*, prev. i ur. D. Novaković, Zagreb, Matica hrvatska, str. 9.

⁵ Pandžić, V. 2007., 52.

rasplinjavale, a dokazi gubili na vrijednosti. Pod utjecajem učitelja Apolonija Malona s otoka Roda postupno zauzima srednju poziciju između 2 stila; izbjegavao je manirizme oba ekstrema, klonio se pretjeranih retoričkih nakita i suhoparnosti. Nije koristio ni arhaizme kako se nerijetko govorilo za druge (npr. za Tacita).⁶ Također, zbog školovanja u Grčkoj, često je isticao važnost školovanja u skladu s grčkom kulturom i književnošću jer je htio da Rimljanin bude dobar čovjek, domoljub, plemenit, sljedbenik starih moralnih načela, vrstan govornik, odličan poznavatelj književnosti i drugih umjetnosti.⁷ Isto tako se smatra najutjecajnijim kovačem latinske riječi. Tvrdio je da su zapovjedništvo i govorništvo upravo ti koji donose najveću slavu pa je odbacio vojnu karijeru i odlučio posvetiti odvjetničkoj. U tome je i uspio pa su njegovi govori izazivali divljenje te se opisuju kao veličanstveni, autoritativni, puni patosa i smisla za humor.⁸

Nadalje, nitko od njegovih predaka plebejaca nije obnašao državnu dužnost pa je on ostao zapamćen i kao *homo novus*, odnosno prvi u svojoj obitelji koji se u državnoj službi uzdigao do najviših časti i izgradio političku karijeru. Prva službena dužnost koju je obnašao nakon povratka iz Grčke bio je položaj kvestora⁹ na Siciliji 76./75. pr. Kr. Nakon toga 69. pr. Kr. obnaša dužnost kurulskog edila¹⁰, 66. pr. Kr. pretora¹¹, a 63. pr. Kr. je izabran za konzula što je značilo vrhunac napretka u političkoj karijeri. Tijekom njegovog konzulskog mandata dogodila se Katilinina urota, to jest pokušaj državnog udara koji je prijetio ugrožavanjem temelja Republike, ali je svojim retoričkim umijećem u četiri govora protiv Lucija Sergija Katiline postigao da se krivci bez sudskog pristanka kazne smrću uz pristanak većine u Senatu. Upravo

⁶ Podrug, A. (2016) Jezik, stil i kompozicija Ciceronovih govora, u Ciceron, M. T., *Govori protiv Katiline*, prev. i ur. A. Podrug, Zagreb, Latina et Graeca, str. 32.

⁷ Pandžić, V. 2007., 58.

⁸ Podrug, A. (2016) Uvod, u Ciceron, M. T., *Govori protiv Katiline*, prev. i ur. A. Podrug, Zagreb, Latina et Graeca, str. 9.

⁹ Kvestori su u Rimu i provincijama nadgledali financijska kretanja. (vidi više na Logeion, poveznica: <https://logeion.uchicago.edu/quaestor>, pristupljeno 31. kolovoza 2021.)

¹⁰ Edili su prvobitno bili zaduženi za održavanje hramova, a kasnije su nadgledali održavanje javnih zgrada i ustanova. (Vidi više na Logeion, poveznica: <https://logeion.uchicago.edu/aediles>, pristupljeno: 31. kolovoza 2021.)

¹¹ U starijem su razdoblju pretori bili vojskovođe i generali, a kasnije se njihova dužnost na hijerarhijskoj ljestvici nalazila odmah nakon konzulske. (Hrvatska enciklopedija, poveznica: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=50246>, pristupljeno 31. kolovoza 2021.)

se zbog tih govora i proslavio u području govorništva. No, nove nedaće su ga snašle 60. g. pr. Kr. kad su Cezar, Pompej i Kras dogovorili trijumvirat te su u Ciceronu, kao gorljivom republikancu, vidjeli prijetnju. Zato su iskoristili pučkog tribuna Publija Klodija Pulhera koji je u veljači 58. predložio zakon po kojem onaj koji smakne ili je ikada smaknuo rimskog građanina, bude protjeran u progonstvo bez pravomoćne sudske presude. Ciceron to prihvaća i bez otpora se povlači iz Rima. U progonstvu ostaje od travnja 58. do kolovoza 57. pr. Kr. kada se ponovno vraća na poziv Senata.¹² Tijekom progonstva za njime su išli Klodijevi ljudi i gađali ga kamenjem te mu se podsmjehivali, no mnogi su mu pružili i podršku: stotine ljudi se okupilo u crnim tunikama, vitezovi su organizirali prosvjed na Kapitoliju, a pokušaj senatora da u znak solidarnosti nose zagasitije boje spriječili su konzuli Gabinije i Pizon objavivši edikt po kojemu su morali nositi uobičajene toge. U ožujku 56. dobrovoljno napušta Rim makar mu Cezar nudi zaštitu ako kao njegov obveznik ode u Galiju. Po odlasku su mu oduzeta sva građanska prava u opsegu od 500 milja od Italije, imovina mu je dijelom prodana, a dijelom uništena. Njegovo je progonstvo po mišljenju Caroline Williamson, kako se navodi u knjizi *Govori protiv Katiline*, ostalo najkontroverzniji pravni postupak u cijeloj rimskoj povijesti. Ponovni su povratak u Rim potaknuli Gnej Pompej i Tit Anije Milon jer su se pobjegli Klodijeve prevlasti. Senat je 57. pr. Kr. pozvao sve građane Italije da glasuju za njegov povratak.¹³ U međuvremenu on od 51. do 50. pr. Kr. vrši dužnost prokonzula u Ciliciji, a nakon Cezarove smrti se priklanja Oktavijanu vidjevši u njemu mogućnost za ponovno uspostavljanje Republike, a njegova neprijatelja Antonija napada. No, do konačnog obrata i sloma dolazi 43. pr. Kr. kada se Oktavijan, Antonije i Lepid udružuju u drugi trijumvirat te Ciceronovo djelovanje zabranjuju, a njega privode te u konačnici i ubijaju 7. prosinca 43. pr. Kr.¹⁴

¹² Novaković, D. (2002) Uvod, u: Ciceron, M. T., *O govorniku*, prev. i ur. D. Novaković, Zagreb, Matica hrvatska, str. 10.

¹³ Podrug, A. (2016) Uvod, u Ciceron, M. T., *Govori protiv Katiline*, prev. i ur. A. Podrug, Zagreb, Latina et Graeca, str. 17-19.

¹⁴ Novaković, D. (2002) Uvod, u: Ciceron, M. T., *O govorniku*, prev. i ur. D. Novaković, Zagreb, Matica hrvatska, str. 11.

3. CICERONOV OPUS

U Ciceronovom vrlo opsežnom opusu nalazi se mnogo djela koja su vrlo značajna ne samo za razdoblje antike, već i za cjelokupno svjetsko književno, političko, moralno, religiozno i filozofsko stvaranje. Njegovo stvaralaštvo može se podijeliti na zbirke pisama, filozofska djela, rasprave o retorici te govore koji vrlo vjerno prezentiraju kulturu, način života i same političke i društvene odlike toga doba. U svojim djelima spaja učenja Akademije, srednje stoje i peripatetičke škole. Jednom je prilikom Kvintilijan apostrofirao njegovu retoričku izvrsnost rekavši: „potomstvo ne uzima Ciceronovo ime kao ime čovjeka, nego kao naziv za samo govorništvo“.¹⁵ Imao je sve predispozicije za vrsnog govornika: odličnu dikciju, izvanredno pamćenje, bujnu maštu, smisao za humor, lijepu vanjštinu čemu je on dodao još i svestranu naobrazbu u teoriji govorništva, pravu, filozofiji, povijesti, književnosti i slično. Inge Belamarić je za njega tvrdila: „Možda je Ciceron zaista propovijedao iluzije, ideale slave i slobode domovine, kovao političke spinove po kojima je bolje umrijeti, nego robovati; možda je u svemu što je radio bio donkijhotizam *ante litteram* (...) Tko se uopće mogao hrabrije ponašati u izvanrednim okolnostima građanskih nemira, diktatura, moći Krasova novca, Cezarovih legija, Antonijevih ambicija, Augustove izdaje“.¹⁶ Njegov je stil pisanja i govorenja varirao i dijakronijski i ovisno o literarnom žanru. Tako je na primjer izbjegavao uporabu arhaičnih riječi, poetskih i kolokvijalnih izraza, tehničkih termina koje je koristio u filozofskim spisima. Raspored riječi mu je bio takav da je glagol bio na početku rečenice što je dodatno plijenilo pozornost slušatelja. Imao je vrlo izbalansiran ritam u rečeničnim periodima. Govore je uvijek prilagođavao vezano za situaciju, predmet govora i slušatelja – kad komunicira s ljudima istog staleža (u Senatu), govori javnosti (na skupštini) te kad se obraća mješovitoj publici (na sudu).¹⁷

Nadalje, Ciceron je u svojim djelima nastojao izložiti sustavan prikaz razvoja političke filozofije. Smatran je ozbiljnim proučavateljem filozofije, a ne amaterom. Njegova se misao ocjenjivala kao eklektična i mislilo se da nema veće dubine

¹⁵ Podrug, A. (2016) Jezik, stil i kompozicija Ciceronovih govora, u Ciceron, M. T., *Govori protiv Katiline*, prev. i ur. A. Podrug, Zagreb, Latina et Graeca, str. 31.

¹⁶ Isto, 24.

¹⁷ Isto, 24-35.

razumijevanja upravo zbog njegove široke i vrlo raznolike naobrazbe koju je dobivao od najboljih učitelja od malena. Njegova je zadaća, kako ju je zamislio, bilo uvesti filozofiju u Rim. Filozofiju pri tome nije razumio kao dogmatična učenja pojedine škole, nego kao način življenja. Znao je da filozofija kao takva može destabilizirati grad, odnosno političko zajedništvo – filozofska istina može uzdrmati temelje danoga političkoga poretka. Znao je da filozofija ovisi o gradu te da se mora baviti razvijanjem zdravoga političkoga poretka. Također, kao skeptik i Platonov obožavatelj bio je sklon sokratovskoj metodi; kao sredstvo za svoje učenje uzima dijalog – dijalog je prikladan za izlaganje i ispitivanje suprotstavljenih mišljenja jer omogućava piscu usmjeriti pozornost na relativne vrijednosti stajališta koje ispituje te istodobno naslutiti, ali ne u potpunosti otkriti sadržaj i smjer vlastita mišljenja. Isto tako mu omogućava voditi raspravu, ali teret vođenja argumentaciju do zaključka prebaciti na čitatelja. Kao i Platon i on je vrlo brzo uvidio mogućnost dijaloga kao umjetničkoga djela – da sadrži svako dio kao i ostala djela, odnosno da sadrži svaki potrebiti element (mjesto, vrijeme, radnja, likovi) te da ima svoju ulogu u razvoju ispitivanja – jedino pomni čitatelj može otkriti važnost tih dodatnih nijansi i vidjeti korisna učenja. Dijalogom želi naglasiti ono što je praktično, korisno i istodobno od očiju svijeta osim ozbiljnih proučavatelja skriti one obuhvatnije istine koje širokim slojevima mogu otežati ili onemogućiti život. Na taj način nastoji ispuniti svoju dužnost i prema filozofiji i prema političkome poretku. Pokazuje da filozof mora biti spreman u određenim trenucima ostaviti se bavljenja „vječnim i božanskim“ temama i svoje posebne darove upregnuti u službu zajednice.¹⁸

Potrebno je napomenuti i problematiku stilistike kod antičkih autora kojima pripada i sam Ciceron. Naime, potrebno ih je proučavati iz perspektive vremena u kojem su nastali, ali i iz današnjeg doba. Pri tome neki autori (Škreb) tvrde da su nekadašnji tekstovi današnjim čitateljima nepristupačni i nezanimljivi dok drugi (Katičić) smatraju da ima i onih koji i u današnje doba imaju veliko značenje. Druga važna činjenica je da se latinski tekstovi nerijetko interpretiraju kroz suvremenu gramatiku što stvara temelj moderne stilistike.¹⁹

¹⁸ Strauss, L; Cropsey, J., 2006., 103-107.

¹⁹ Matan, A., 2019., 147-149.

3.1. GOVORI

Ciceronovi su govori najbolji obrazac klasičnog latinskog jezika.²⁰ Njegovi govori koje je zapisivao nakon javnih izvođenja (ponekad su to za njega činili njegovi učenici), najčešće su bili sudbenoga ili političkoga karaktera. Pretpostavlja se da je imao nešto više od 120 govora od kojih je samo 58 sačuvano u cijelosti ili fragmentarno, a ostatak je poznat po naslovima ili spominjanju unutar djela drugih autora. Također, prema mišljenju mnogih kritičara, predstavljaju remek-djela rimske pisane riječi, ali i svjedoče o epohi te razvoju njegove osobnosti. U njima objedinjuje dvije retorske tradicije: jednostavan atički i bogat azijski stil, a mogu se podijeliti u četiri glavna razdoblja. Prva faza obuhvaća govore koji su nastali na početku njegove karijere, odnosno od 81. do 66. pr. Kr. kad postaje pretor. Druga faza traje do 59. pr. Kr. kad odlazi u progonstvo, to jest vrijeme kada je politički najutjecajniji. Tu spadaju govori o Katilini. Treće razdoblje obuhvaća obnovu političke moći koja završava odlaskom u Ciliciju 52. pr. Kr. Četvrta faza traje do njegove smrti 43. i najvećim dijelom obuhvaća filipike²¹ protiv Marka Antonija.²²

3.1.1. PRVI GOVORI

Najpoznatiji njegov govor iz ranijeg razdoblja kojim se proslavio te profilirao kao istaknuti govornik, odnosno odvjetnik bio je protiv Gaja Vera. Tim je govorom (70. g. pr. Kr.) uspio potući niz uglednih odvjetnika i govornika, Ver je prognan, a sebi priuštiti veliki ugled. Ciceron je sam zapisivao svoje govore koje je izgovorio tijekom suđenja, a u njima na nekoliko stotina stranica nabraja primjere Verova okrutnog iskorištavanja žitelja Sicilije (zavođenje djevica, zarade na isporukama žita, krađe remek-djela, zatajenje poreza i slično) te lopovske pothvate. Predstavlja najpotpuniji sačuvani izvještaj o nedjelima koji su Rimljani činili izvan svoje postojbine pod isprikom položaja na kojem su djelovali.²³

²⁰ Zadro, I., 1999., 27.

²¹ Filipike su politički govori starogrčkog govornika Demostena protiv Filipa Makedonskog, ali općenito označava govore kojima se oštro nekoga napada. (Hrvatska enciklopedija, poveznica: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=19559>, pristupljeno: 31. kolovoza 2021.)

²² Milanović, Z. (2007) Uvod, u: Ciceron, M. T., *Lelije o prijateljstvu*, prev. i ur. Z. Milanović, Zagreb, Tragovi, str. 25. – 26.

²³ Beard, M. (2017.), 226-229.

Nadalje, Tamara Škiljan u svome radu spominje Cicerona kao nenadmašivog retoričara. Spominje da je svoju prvu javnu parnicu imao sa 26 godina (81. g. pr. Kr.) – ostavinska rasprava Publija Kvinkcija. Nakon toga su uslijedili sve slavniji govori poput govora kojim je branio Seksta Roscija Amerina, protiv Vera te 66. pr. Kr. Pod nazivom *Pro lege Manilia* kojim se zalaže da se vrhovno zapovjedništvo preda Gneju Pompeju u trećem ratu s Mitridatom. Nakon toga slijede i govori protiv Katiline (63. pr. Kr.), govor za Lucija Murenu (*Pro Lucio Murena*, 63. pr. Kr.) te pjesnika Arhiju (*Pro Archia poeta*, 63. pr. Kr.)²⁴

3.1.2. GOVORI PROTIV KATILINE (*Orationes in Catilinam*)

Postojala su četiri govora protiv Katiline. Izgovorena su u Senatu 63. pr. Kr., odnosno na vrhuncu njegove političke moći u hramu Jupitera Statora, odnosno mjestu gdje je tada zasjedao Senat. U drugome i trećemu predočava stvarnost i podastire dokaze s više emocija, ne upotrebljava sofisticiran stil jer je svjestan da treba skrivati svoju superiornu naobrazbu da ne uvrijedi publiku. U prvome i četvrtome koje je održao senatorima pokazuje široku erudiciju upletanjem povijesnih primjera, pravnih tumačenja i filozofskih refleksija. Tako se u prvome govoru personificirana domovina koja nizom retoričkih pitanja upućenih govorniku sugerira slušateljima da podrže njegove nakane. Govori (osobito drugi) u nekim su dijelovima više pamfleti nego politički diskursi te jednim dijelom i u slavu govornika i njegova konzulata. Prožima ih govornikov *ethos* – Ciceron postaje dobar čovjek, zabrinut za sudbinu ljudi i domovine, a pri tome je budio i *pathos* – snažne emocije straha za budućnost i mržnje prema onima koji bi im tu budućnost mogli ugroziti.²⁵ Ciceron je zapravo kao konzul u rimskome Senatu razotkrio Katilininu urotu u kojoj je trebao ukinuti republikanski sustav i uvesti apsolutizam. Dao ga pogubiti bez pristanka narodne skupštine. Na početku svoga prvoga govora protiv Katiline on iznosi sljedeće: „Pa dokle ćeš još zlorabiti, Katilino, našu strpljivost? Koliko će još to tvoje mahnitanje od nas praviti budale? Gdje je granica do koje će se ritati tvoja neobuzdana hlepnja? Noćno zaposjedanje Palatina, ophodnje po gradu, strah naroda, žurno okupljanje svih domoljuba, jako osiguranje ovog mjesta na kojem zasjeda Senat, lica i pogledi ovdje prisutnih – sve to nije te ni najmanje dirnulo? Ne

²⁴ Škiljan, T. (1991.), 92-94.

²⁵ Podrug, A. (2016) Jezik, stil i kompozicija Ciceronovih govora, u Ciceron, M. T., *Govori protiv Katiline*, prev. i ur. A. Podrug, Zagreb, Latina et Graeca, str. 36-38.

shvaćaš da su tvoji planovi razotkriveni? Ne vidiš da je tvoja urota već sputana uzama javnosti? Svi ovdje prisutni za nju znaju! Što si radio prošle noći, što pretprošle, gdje si bio, s kim se družio, kakav zaključak donio – misliš li da ijednome među nama to nije poznato?“²⁶

Sukob Cicerona i Katiline bio je i rat djelomice političke ideologije i ambicije te sukob ljudi vrlo različita porijekla. Jedina im je sličnost bila što su obojica bila na vrhu rimske politike. Katilina je inače porijeklom iz istaknute stare obitelji, a Ciceron iz krugova imućnih zemljoposjednika, ali porijeklom izvan grada. Sukob je započeo kada je Ciceron pobijedio na izboru za konzulat. Katilina je završio na trećem mjestu, a na drugome je bio Gaj Antonije Hibrid. Ciceron je uspješno izmakao atentatu predviđenome za 7. studenoga 63. pr. Kr., a sutradan je odmah sazvaio Senat kako bi službeno optužio Katilinu i dao ga protjerati iz Rima. Katilina je shvatio da se našao u beznadnoj situaciji i noću je pobjegao iz grada. Taj je događaj vrlo vješto dočarao slikar Cesare Maccari iz 19. stoljeća koji je na slici prikazao sljedeće: „Katilina sjedi izoliran, pognute glave, kao da mu se nitko ne usuđuje približiti, a kamoli govoriti s njim. Istodobno, Ciceron je zvijezda pozornice“. Nakon toga Katilina je napustio grad kako bi se pridružio svojim pristašama koji su skrpali nekakvu vojsku nedaleko od Rima, a Ciceron je pokrenuo lukavu istražnu operaciju da razotkrije urotnike koji su ostali još u gradu. Dana 5. prosinca ponovno je sazvaio Senat da rasprave što treba učiniti s uhićenima – Cezar je predložio da ih se odvede u tamnicu pa kad prođe kriza da im se sudi ili da doživotan zatvor (što nije bilo uobičajeno – u Rimu se u zatvorima ostajalo nakratko prije smaknuća. Uvijek je bila predviđena novčana kazna, progon ili smrt). U nekoliko su tjedana rimske legije potukle Katilininu vojsku nezadovoljnika u sjevernome dijelu Italije. Katilina se hrabro borio, no u konačnici je poginuo na bojištu.²⁷

²⁶ Zadro, I., 1999., 27.

²⁷ Beard, M., 2017., 31-38.

Prilog 3. C. Maccari: Ciceron optužuje Katilinu, 1888.

3.2. RETORIČKI SPISI

Retorički spisi upućuju na to da je Ciceron bio majstor izgradnje govora i teorije govorništva. Jedan od najznačajnijih među njima zasigurno je djelo *O govorniku*.²⁸

3.2.1. O GOVORNIKU (*De oratore*)

Pisanje svoga najvećeg retoričkog djela koji se ujedno smatra i njegovim najsavršenijim i najbrižljivije sastavljenim djelom, završio je u jesen 55. pr. Kr., a objavio ga je iduće godine. U ovom spisu o teoriji govorništva pristupa retorici na jedan potpuno nov i za ono vrijeme neuobičajen način; djelo nije napisano kao udžbenik koji nudi različite podjele govora i govorništva, ne daje propise i pravila kao grčki udžbenici, već u tri knjige kroz didaktičnu raspravu nudi međusobno nedjeljiv niz tema s područja govorništva, filozofije i povijesti tih disciplina te problematiziranje njihovoga međusobna odnosa. Kombiniranjem dijaloga i izlaganja odgovara na pitanje i postavlja tezu o savršenom govorniku. Za sudionike radnje bira stvarne osobe

²⁸ Milanović, Z. (2007) Uvod, u: Ciceron, M. T., *Lelije o prijateljstvu*, prev. i ur. Z. Milanović, Zagreb, Tragovi, str. 44.

čime postiže dokumentarni karakter dijaloga. Kako bi stvorio dojam visoke mimetičnosti u replikama svojih likova, zadržava njihove karaktere kakve je poznao ili čuo od drugih. Glavnu riječ ima Kras; njegov učitelj, jedan od najslavnijih rimskih govornika toga vremena i predstavnik autorovih stavova te Marko Antonije. Obojici pridodaje po jednog učenika kao predstavnika mlađe generacije: Sulpicija Rufa kao Krasovoga i Gaj Aurelije Kota kao Antonijevoga učenika. U radnju uvodi još tri lika čija je prisutnost ograničena na jednu do dvije knjige: Kvint Mucije Scevola Augur, Kvint Lutacije Katul i Gaj Julije Cezar Strabon Vopisko. Radnja se odvija na Krasovom imanju 91. pr. Kr., odnosno godine kada Kras umire. Time želi odati počast i izraziti zahvalnost glavnome liku i nekadašnjem učitelju.²⁹

U djelu uspostavlja ravnotežu između retorike i dijalektike što je suprotno dotadašnjoj sokratsko-platonskoj tradiciji da retorika podređuje dijalekt jer se promatra kao opreka teorije i prakse. Također iznosi stav s gledišta artikulacije koja je ključna za retoriku jer je utemeljena na trodiobi (*logosa*³⁰, *etosa*³¹ i *patosa*³²). Time nastoji očuvati *arītot*, vezu između govornika, govora i slušatelja, ali poseban naglasak stavlja na *patos*. To povezuje i s dvije dimenzije zbog kojih je rječitost dostojna divljenja: prvu Grci nazivaju etičkom. Ona je namijenjena temperamentnima, a uključuje običaje i svako vođenje života. Blaga je, ugodna i prikladna za stjecanje naklonosti. Drugu nazivaju patetičnom. Cilj joj je uznemiriti i uzbuditi srce. U njoj trijumfira elokvencija. Ona je i silovita, gorljiva i nagla.³³

Nadalje navodi kako je govornik kao sastavljač govora sličan pjesniku, a kao izvođač blizak glumcu, no jasno apostrofira da je više od pjesnika jer u sebi uključuje umjetnost i znanost. Tvrdi kako su govorničke škole najzahtjevnije te da njih polazili samo najbolji učenici. One uključuju govorničko vježbanje; vježbe disanja i

²⁹ Novaković, D. (2002) Uvod, u: Ciceron, M. T., *O govorniku*, prev. i ur. D. Novaković, Zagreb, Matica hrvatska, str. 6. –19.

³⁰ Logos ima mnogobrojna značenja, a između ostaloga označava i um, misao, razum. (Više o tome na Logeion, s. v. logos, poveznica: <https://logeion.uchicago.edu/logos>, pristupljeno 12. rujna 2021.)

³¹ Etos predstavlja sustav vrijednosti i ponašanja specifičnih za određen narod ili kulturu; moral, običaj. (Vidi na Logeion, s. v. ethos, poveznica: <https://logeion.uchicago.edu/ethos>, pristupljeno 12. rujna 2021.)

³² Patos označava doživljaj, patnju, strah. (Vidi na Logeion, s. v. pathos, poveznica: <https://logeion.uchicago.edu/pathos>, pristupljeno 12. rujna 2021.)

³³ Mayer, M., 2008., 52. – 53.

intoniranja, a tjelesno vježbanje je suvišno što je oprečno grčkom sistemu koji je poslužio kao uzor gdje se smatra da vježbanje pomaže u uravnotežavanju disanja. No, u vrijeme Oktavijana Augusta (31. – 14. pr. Kr.) u škole se unosi više reda u odgoj mladih, učenici se discipliniraju, uskraćuje se pravo na slobodno izražavanje – osobito na političke govore, smanjuje se utjecaj grčkog jezika, ograničavaju se političke slobode te se smanjuje važnost govorništva u svakodnevnom životu.³⁴

Ističe da govorništvo uključuje više umjetnosti, znanosti te primjerenu mimiku, gestikulaciju i intonaciju, mogućnost duhovitosti i digresija kojima se govornik prilagođava slušateljima. Kroz lik Krasa iznosi mišljenje da govornik treba široko znanja te da je pravi govornik upravo onaj koji govori mudro i sređeno, koji pokazuje dobro pamćenje i sposobnost iznošenja građe te koji ne mora poznavati sve struke, ali treba biti dobro informiran o slučaju kojim se bavi jer ako to dobro napravi, onda u govoru može biti bolji i od stručnjaka u tome. S druge strane kroz lik Antonija to opovrgava tvrdeći da takvo znanje može govornika dovesti do njegove prave struke što nije poželjno. Naglašava da samo mudar čovjek može biti dobar govornik jer važnu ulogu ima rječitost, poznavanje metode i stila pomoću kojeg se može djelovati na ljude. Upućuje i na tri osnovna usmjerenja filozofije: proučavanje tajne prirode, dijalektika, etika i moral. Prve dvije govornik ne mora uzeti u obzir, a u trećoj se vidi njegova veličina jer ga približava pjesništvu. Nadalje, dobro govorništvo opisuje kao ono koje može pružiti zadovoljstvo, poučavati i ganuti slušatelja (*delectat, docet, movet*) jednako kao i pjesništvo. Postavlja i vrlo jasne granice između retorike i pjesništva: govore slušatelji moraju odmah razumjeti, a na pjesmu u prvi čas može reagirati samo stručnjak. U trećoj knjizi opisuje Krasovu raspravu o naobrazbi govornika i navodi da dobar govornik treba razmišljati i proučavati sve u ljudskom životu, no, njegovanje mudrosti je dovelo do rascjepa između onih koji stječu mudrost i one koji govore. Zbog toga optužuje Sokrata jer je „podijelio jezik od mozga“ pa postoji jedna vrsta ljudi koji poučavaju mudrosti i druga koja nas uči govoriti. S druge strane hvali Karneada (214. – 129. pr.Kr) jer je njegovao duh, ljepotu i širinu jezičnih izraza i jer kaže da ima mnogo toga čemu ne možemo stvarati definitivne zaključke, ali možemo zaključiti na temelju vjerojatnosti (*entimeni*) za što se Aristotel zalaže u svojoj *Retorici*. Navodi i prednosti grčke filozofije tvrdnjom da je ona kao rijeka koja pripada jednom slijevu (slijevu prijateljskog grčkog mora – vjerojatno Jonsko), a za

³⁴ Pandžić, V. 2007., 60. – 63.

govornike pod drugim (rimskim) utjecajem (slijev neprijateljskog Toskanskog mora) tvrdi da su osuđeni učiti od autora prosječnih priručnika.³⁵

3.2.2. GOVORNIK (*Orator*)

Govornik je njegova posljednja značajna rasprava o retorici. U njoj iznosi stav da govornik mora biti majstor u sva tri stila (jednostavni ili priprosti, srednji te uzvišeni stil), voditi računa o ritmu u govoru (ravnomyjnost i simetrija u naglascima) i dobro vladati tehničkom stranom govora (pronalaženje teme, raspored, dikcija, pamćenje i izvedba). Tvrdi da se ni jedan Rimljanin nije tome približio, a kod Grka je najbliži Demosten. Nadalje, dijeli riječi na one koje pripadaju samim stvarima (doslovne riječi), prenesene riječi i riječi koje smo sami izmislili te tri načina kako govornik može ukrasiti svoj govor: neobičnom izvedbom (koristi se riječima koje su zastarjele, izostale iz svakodnevne uporabe i više su za pjesničku nego govorničku ulogu), sačinjenom (djelo su samog govornika, a mogu biti načinjene teleskopiranjem raznih riječi ili stvaranjem novih izraza) i „prenesenom“, odnosno metaforom (uspoređuje s odjećom koja je prije koristila samo za obranu od hladnoće, a kasnije postaje sredstvo uljepšavanja – tako su i riječi nekad bile izlaz nužde, a danas su sredstvo uljepšavanja).³⁶

3.2.3. PODJELE U GOVORNIŠTVU (*Partitiones oritoriae*)

Podjele u govorništvu je djelo koje je, iako mu klasična filološka kritika ne pridaje visoku literarnu vrijednost, jedini sistematski prikaz cijele domene retorike te prvi pokušaj u cjelokupnoj rimskoj literaturi sustavnog prenošenja razrađene grčke retoričke klasifikacije i terminologije u latinski jezik. Predstavlja žanrovsku dvojnost jer se isprepleću filozofski dijalozi i znanstveni, stručni priručnik što dovodi do neobičnog rezultata: umjesto usmjerene ili kreativne fiktivne diskusije koju autoru omogućuje da formulira svoja teorijska polazišta (kao Sokratova majeutika³⁷ ili kad sudionici simpozija raspravljaju o nekoj temi suprotstavljajući međusobno stajališta),

³⁵ Beker, M., 1997., 40. – 43.

³⁶ Isto, 44. – 48.

³⁷ Majeutika je Sokratova metoda raspravljanja; pomoć sugovorniku da dođe do jasnih spoznaja istine i znanja koju sam, kao slutnju, nosi u sebi. (Hrvatska enciklopedija, poveznica: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=38187>, pristupljeno: 31.kolovoza 2021.)

predstavlja zapravo katekizam retorike (iznosi se disciplinarna doktrina u obliku pitanja i bespogovorno točnih odgovora). No to je ujedno i specifična vrsta katekizma jer je oblikovan kao neka vrsta izokrenutog katekizma (izmijenjene su uloge učitelja koji postavlja pitanja i učenik koji odgovara – u ovom slučaju sin pita, a otac daje odgovore). Rimskom govorniku to dopušta veću slobodu u obrazlaganju tema, a zbog dijaloške forme, vidljiva je osobna prisutnost i angažiranost. Najvjerojatnije je nastalo krajem njegova života (između 47. i 44.g. pr. Kr.), a predstavlja dijalog između govornika i njegov sina, također M. T. Cicerona. Opisao je kako otac na molbu sina iznosi na latinskom osnove govorništva koje je naučio prije na grčkom jeziku.³⁸

Već se u uvodu naglašava veza koja se uspostavlja između grčke originalne verzije retoričke sistematike i njezina latinskog prijevoda. Vanjskom kompozicijom je podijeljeno na tri dijela jer se prema njegovom mišljenju znanost o govorništvu dijeli na tri osnovna dijela: jedan koji se odnosi na govornikove sposobnosti (*vis oratoris*), drugi koji se bavi samim govorom (*oratorio* kao rezultatom primjene tih sposobnosti) i treći u čijem je žarištu kompleksna tematika postavljanja, definiranja i pretresanja osnovnih pitanja govora (*quaestio*). U četrdeset nevelikih poglavlja jednake dužine govornikovim je sposobnostima posvećeno sedam, govoru deset, a pretresanju pitanja dvadeset i tri poglavlja. Unutarnjom kompozicijom djelo dijeli na četiri osnovna dijela: uvod, razlaganje, dokazivanje, zaključak (kojem pripada i dodatno pojačavanje dokaza) te se pri tome razlaganje i dokazivanje odnose na razrješavanje predmeta i izgrađuju uvjerljivost govora, a uvod i zaključak na poticanje duha jer njega treba, kako smatra, poticati na početku i u zaključku. Kao glavnu temu ističe govornikove sposobnosti kao što su: sposobnost iznalaženja prave teme (*inventio*), pravilan razmještaja građe (*collocatio*), jezično i stilističko oblikovanje govora (*elocutio*) te sposobnosti ispravnog izricanja (*actio*) i pamćenja (*memoria*). Pored toga uvodi i rasprave o pohvalnom govoru, etičkim dimenzijama pojmova dobra i zla, vrlina i manama, o sudskim i filozofskim temeljima prava i slično. Navodi i da je glavna svrha govora poučavanje slušatelja, ali da postizanje uvjerljivosti uvelike ovisi o psihičkim stanjima govornika i slušatelja te da govornik mora misliti na užitak kod ukrašavanja,

³⁸ Škiljan, D. (2011) Uvod, u: Ciceron, M. T., Podjele u govorništvu, prev. i ur. D. Škiljan, Zagreb, Latina et Graeca, str. 7. – 45.

strogost ili blagost srca kod presude i kod nagovaranja na očekivanja ili na uplašenost onoga tko odlučuje.³⁹

3.2.4. O NAJBOLJOJ VRSTI GOVORNIKA (*De optimo genere oratorum*)

To je kratka rasprava koja stoji kao predgovor njegovom latinskom prijevodu Demostenovih i Eshilovih govora, a opisuje što je najbolje u govorništvo. Ne problematizira razne vrste govornika, nego razlike u kvaliteti. Najbolji je onaj koji poučava (odlikuju ga snažni osjećaji), pruža zadovoljstvo (briljantni osjećaji) i gane najčešće emocionalnim govorima (uzvišeni osjećaji), a pri tome koristi biran rječnik. Savjetuje da uzor trebaju biti grčki (Lizija) i atički (oni koji izbjegavaju u izboru tema apsurdno i irelevantno, u rječniku nisko, vulgarno i neumjesno) govornici. Kao glavni ideal postavlja atensko govorništvo, odnosno samog Demostena kojega smatra najboljim.⁴⁰

U djelu raspravlja o tri stila kojima se govornik mora moći vješto koristiti: jednostavan, srednji i uzvišeni stil. Jednostavan je stil skroman; ostavlja dojam običnog jezika, ali ipak to nije jer nema razrađeni ritam, ukrase, a jezik je jasan, ispravan i jednoznačan latinski. Govornik je mudar jer se treba jasno izražavati. Sadrži malo retorskih figura, a najzastupljeniji su metafora i arhaizmi. U izvedbi ovoga stila govornik treba biti diskretan, ne odviše teatralan uz malo gestikulacija i mimika. Poželjni su i vicevi koje svrstava u dvije vrste: humor (sastoji se od duhovitih načina na koji je ispričana neka priča) i dosjetljivost (primjedba koja izaziva smijeh), ali govornik ne smije biti previše duhovit i zabavan jer tada može izgledati klaunovski. Također, ne smije unaprijed pripremati viceve jer šala treba izlaziti iz situacije.⁴¹

Srednji stil je bogatiji i krepkiji. U njemu je nježnost maksimalna, a svi ukrasi na mjestu. Uzoran je predstavnik ovoga stila Demosten iz Falerona jer mu riječi glatko teku, koristi se ukrašenim riječima u prenesenom smislu, nizom metafora (koje u konačnici tvore alegoriju). To je ukrašen, vedar i uglađen stil u kojem se isprepleću

³⁹ Isto.

⁴⁰ Beker, M., 1997., 44. – 49.

⁴¹ Isto.

ljepote riječi i osjećaja. Govornik toga stila je ugodan, ali ga preziru govornici ostalih dvaju stilova.⁴²

Uzvišeni stil je bogat, težak, ukrašen i zasigurno najsnažniji stil jer najviše djeluje na ljude (dovodi ih do preispitivanja i novih uvjerenja). Njegove govornike se jedva može smatrati normalnim jer ne mogu ništa reći mirno, jednostavno i ugodno. Ipak, idealan govornik kombinira sva tri stila pa tako o prosječnim stvarima govori obično, o uzvišenim pojavama dostojanstveno, a o srednjim miješanim stilom. Također, iznosi i upute za dobar nastup kojih se govornik mora pridržavati jer je to način izlaganja koji je od odlučujuće važnosti za usvajanje sadržaja i samoga govornikova identiteta. Poziva se na Demostenove riječi o tome što je najvažnije u govoru; na prva tri mjesta na ljestvici važnosti je nastup. Nastup mora naći primjeren izraz za svaku promjenu raspoloženja i svaku nijansu u toj promjeni, a ritam ne smije biti kao onaj koji se koristi u stihovima. Pri tome navodi i upute o gestikulaciji: dužina pokreta ruke mora se podudarati s dužinom rečenica.⁴³

3.2.5. BRUT (*Brutus*)

Kroz djelo *Brut* u formi dijaloga iznosi povijesni pregled govorništva od grčkih vremena do njega s osvrtom na istaknute govornike i zanimljive podatke o njemu (o njegovoj mladosti i govorničkom školovanju). Opisuje kako je na Siciliji sve započelo (od Koraksa i Tizija), zatim su retoriku u Atenu donijeli Protagora i Gorgija.⁴⁴ Dodaje i komentar da je govorništvo popratna pojava mira i stabilnog društva te da se zato javilo na Siciliji sredinom 5. st. pr. Kr (nakon što su tirani poraženi i privatna imovina vraćena vlasnicima). Ta je teza pomalo kontradiktorna jer je rimsko govorništvo u njegovo doba doživjelo vrhunac, a nije vladao mir. Kao glavnu metodu iznosi

⁴² Isto.

⁴³ Isto, 44. – 49.

⁴⁴ Geneza retorike u antici, odnosno procvat retoričkog poučavanja u Ateni se odvijala jer je upravo taj grad pružao materijalne i duhovne uvijete za takvo što; vladala je svijest da vrlina ne proizlazi iz genetskog naslijeđa, već da je rezultat napornog obrazovnog procesa. No, iako je društvo bilo pod velikom utjecajem sofističkog učenja, politički je život i dalje ostao prožet tradicionalnom religioznošću. Sofisti su se istaknuli svojom vještinom retorike, odnosno održavanja javnih govora, a pri tome najveći apostrof treba staviti na Platona. Javnost ih je doživljavala kao nositelje znanja i rušitelje tradicionalnih običaja. (Goldstein, I., 2007., 562-565.)

komparativnu kritiku kroz usporedbu grčkoga i rimskoga govorništva, usporedbu nove i starije generacije rimskih govornika, usporedbu govornika koji se služe uzvišenim i priprostim stilom te kontrastom između govorništva i likovne umjetnosti.⁴⁵

3.3. FILOZOFSKI SPISI

Iako se filozofijom počeo baviti u mladosti, najznačajnija mu filozofska djela nastaju tek u starijoj životnoj dobi; najpoznatija djela *O državi* i *O zakonima* nastaju 55./54. pr. Kr. Drugo razdoblje bavljenja filozofskim djelima dolazi tek pred sam kraj života, to jest od 46. do 44. pr. Krista. Za pisanje djela ovoga žanra potaknuli su ga učitelji, Antioh iz Aleksandrije, akademik Filon iz Larse, stoici Poseidonije, Panetije i Diodot.⁴⁶

U njima uspostavlja prvu cjelovitu sintezu klasične filozofske misli – platonizam, aristotelizam i stoicizam te povezuje filozofiju sa stvarnim život i poviješću. Kroz dijalošku formu spisa i radnju koja se odvija u gajevima i vrtovima velikih Rimljana, daje osjećaj prirodnosti i prisnosti, a takvu atmosferu (živu i prisnu) preuzima od Platona.⁴⁷

3.3.1. O ZAKONIMA (*De Legibus*)

O zakonima je filozofski dijalog kojim Ciceron iznosu stajalište da je prirodni zakon (*ius naturae*) najviša moralna osnova koja izvire iz prirode te da je čovjek rođen za pravdu jer su ga bogovi opremili razumom. Kao savršeni zakon uzima prepravljene Rimski zakon. Naravno, postoje i loši zakoni za koje tvrdi da nastaju iz loših navika.⁴⁸

Djelo je nastalo kao istoimena nadopuna Platonove *Države*. Posebno se osvrće na rimske zakone i stanje u Rimu, ali teze koje iznosi mogu vrijediti i za sve valjane narode na zemlji. Zakoni služe da sačuvaju red u državi i da kroz njih živi običaj predaka, njihova moralnost i značaj, tj. štovanje Senata i njegova majestata⁴⁹

⁴⁵ Beker, M., 1997., 51. – 52.

⁴⁶ Milanović, Z. (2007) Uvod, u: Ciceron, M. T., *Lelije o prijateljstvu*, prev. i ur. Z. Milanović, Zagreb, Tragovi, str. 50.

⁴⁷ Isto, 51.

⁴⁸ Kokić, T., 2015., 307.

⁴⁹ Veličanstvenost, dostojanstvenost

te pobožnost u svakodnevnom životu. Oni ne nastaju iz praktične potrebe kao način rješavanja nesuglasica, nego iz osjećaja pravednosti koja je ljudima urođena u razum te kao takav dolazi od Boga. Kao uzor iznosi ideal davnih Rimljana koji je sličan Spartancima. To je slika marljivih, otpornih, izdržljivih, suzdržanih, odvažnih i samozatajnih muževa kojima je javno dobro važnije od osobne koristi. Također navodi da je vrlina dovoljna za sreću jer ona otkriva ono što je istinski dobro, a istinski dobro je ono što je istinski lijepo. Drugim riječima, samo mudar čovjek može biti istinski građanin (bez obzira na društveni položaj u kojem se nalazi), a glup čovjek nije ni slobodan ni građanin, nego prognanik u vlastitoj državi.⁵⁰

3.3.2. O MORALNIM DUŽNOSTIMA (*De officiis*)

U ovom djelu progovara o moralnim dužnostima koje proizlaze iz čovjekove naravi. Ta narav je društvena, željna znanja, obitelji, zajednice i pravde. Tvrdi da čovjek ima urođenu smisao za red, sklad i mjeru u svim svojim djelatnostima te da mu to pomaže u bavljenju poslova i svakodnevnome životu.⁵¹

3.3.3. O DRŽAVI (*De re publica*)

Ovo djelo piše po uzoru na Platonovo djelo *Država ili o pravednosti* u kojem, kao i on, državu vidi kao svakodnevno uređenje međuljudskih odnosa. Predstavlja sliku svih vrijednosti koje obuhvaćaju čovjekov život. Tvrdi da ona država koja se rukovodi vrijednostima i vrlinama svoju egzistenciju crpi iz ideje Dobra, odnosno samog Boga. Kroz dijalog čija radnja traje tri dana argumentira da je najbolje političko ustrojstvo aristokratska republika jer sadrži i elemente monarhije i demokracije. Tome se protivi lik Fulija Fila koji navodi da se ne može vladati, a da se nekome ne nanese nepravda jer ljudi nemaju urođen osjećaj za pravednost koja nastaje kao posljedica straha kojeg ljudi imaju jedan od drugoga. Govorima glavnoga lika Lelije ponovno suprotstavlja tu tezu i kaže da je osjećaj za pravednost ipak urođen kroz božansku svijest (*pneuma*) koja prožima svakoga čovjeka. Nadalje, vrši podjelu na pravedne i nepravedne ratove uz strogo naglašavanje da moralno bolji narod ima pravo vladati

⁵⁰ Milanović, Z. (2007) Uvod, u: Ciceron, M. T., *Lelije o prijateljstvu*, prev. i ur. Z. Milanović, Zagreb, Tragovi, str. 56. – 58.

⁵¹ Kokić, T., 2015., 306.

nad onima koji su moralno gori ili slabiji. Također, kao idealnog i primjerenog političkog vođu navodi *principes*, to jest prvaka; onoga koji uređuje državu. Kao njegove kardinalne vrline navodi: pravednost, ovladnost, hrabrost, mudrost, velikodušnost te koji je iznad straha od smrti i nepodložan plebsu koji je nemjerodavan u pitanju krajnjeg dobra i zla. Prema tome, idealan bi vođa bio Scipion. Sukladno tomu (i svom republikanskom stavu) navodi da će Republika opstati onoliko koliko građani budu zdušno cijenili svoga prvoga građanina, a vlast se pojedincu može povjeriti samo na određeno vrijeme dok institucije Republike moraju biti trajne.⁵²

3.3.4. UTJEHA (*Consolatio*)

Utjeha je fragmentarno sačuvano Ciceronovo filozofsko djelo kojeg piše nakon smrti kćeri Tulije. Potresen velikim gubitkom i doživljavajući snažan emocionalni pad, kroz filozofiju se okreće religioznim temama i navodi da dobri ljudi koji prerano umru odlaze među čiste duše u najviše predjele gdje stanuju besmrtni bogovi.⁵³

3.3.5. LELIJE O PRIJATELJSTVU (*Laelius de Amicitia*)

Traktat o prijateljstvu napisao je u posljednjoj godini svoga života nakon Cezarove smrti i prije konflikta s Antonijem. Jedno je od rijetkih djela uopće u povijesti književnosti koje se po književnoj kvaliteti i emocionalnoj dubini može nositi s Platonovim dijalozima koji imaju veliku književnu i filozofsku vrijednost – književna se vrijednost ogleda u emocionalnosti i formi situacija koja sadrži u sebi dimenziju životne drame, a filozofska se ogleda u idejama. Iznosi mišljenje da se prijateljstvo rađa kada se pokaže neki znak poštenja. Upravo zato ono može biti samo među dobrim ljudima. Loši ljudi ne mogu biti međusobni prijatelji jer prijateljstvo podrazumijeva nesebičnost, a oni gledaju samo vlastitu korist. Također, prijateljstvo se ne sklapa zbog koristi, iako velike koristi proizlaze iz prijateljstva.⁵⁴

⁵² Milanović, Z. (2007) Uvod, u: Ciceron, M. T., *Lelije o prijateljstvu*, prev. i ur. Z. Milanović, Zagreb, Tragovi, str. 51. – 54.

⁵³ Isto, 59.

⁵⁴ Isto, 82. – 86.

3.4. PISMA

Upravo su pisma vrsta koja najviše govori o njemu kao o čovjeku i o njegovom emocionalnom životu. Često je napominjao da na jedan način pišemo kad znamo da će naše pismo čitati mnoštvo, a na drugi kad znamo da će čitati samo osoba kojoj je upućeno jer je neka pisma pisao za objavu, odnosno za širu grupu ljudi, a neka je želio da ostanu privatna. Mnoga pisma kojima je namjena bila privatna, igrom slučajeva su objavljena te su Ciceronu pružila mnogo kritike jer je iskreno progovorio o svojim slabostima. Čak su ga do 19. st. pozitivisti nazivali častohlepnim, kukavicom, kolebljivcem, licemjerom, čovjekom koji glumi heroja, bez stava, i slično. Tek su u 20. st. ta djela počeli sagledavati realnije – kao čovjeka s potrebom da svoja postignuća, uspone, padove i nesigurnosti podijeli s bliskim osobama.⁵⁵

U svome opusu ima oko 800 sačuvanih pisama. Dobro je poznao grčku teoriju epistolografije i uz Plinija Mlađeg je postao uzor cjelokupnoj epistolografiji srednjovjekovlja, humanizma i renesanse. Naglašavao je da pismo mora imati svoj jezik i stil, a općenito se mogu podijeliti na duhovita, intimna, ozbiljna i službena.⁵⁶

⁵⁵ Isto, 75.

⁵⁶ Isto, 76.

4. ZASLUGE

S obzirom na činjenicu da je retorika u 1. st. pr. Kr. bila samo dio školskog programa, Ciceron započinje s osnovnim usmenim i pismenim vježbama (*progymnasta*), zatim učenjem sustavnog korpusa retorskih pravila i zahtjevnim deklamatorskim vježbama (*suasoriae* i *controversiae* – ovisno je li tema sudska ili politička). Dijelove govora dijeli na uvod, izlaganje, dokazivanje i zaključak, a dijelove govornog umijeća na iznalaženje, raspoređivanje, oblikovanje, pamćenje govora i izvedbu. Unutar svojih djela argumentacijama odbacuje česte optužbe da je retorika u epistemološkom smislu bezvrijedna, a u praktičnom beskorisna te da joj je područje filozofije strano. Štoviše, smatra da su filozofija i retorika dvije discipline koje su komplementarne po postupcima i konvergentne po ciljevima. Tvrdi da retorika nije primat forme, već je ravnoteža između forme (*verba*) i sadržaja (*res*). Drugim riječima, umijeće je koje proizlazi iz pročišćene kulminacije onoga što se može spoznati razumom i iskustva, umijeće koje nema isključivo racionalni nego i praktični i povijesni karakter. Također, oštro naglašava da nije umijeće ono koje funkcionira prema očitim i pouzdanim pravilima. Nadalje, zaslužan je i za novo poimanje svijeta kojega karakterizira vrednovanje uloge pojedinca u javnoj sferi (gospodarska, sudska i politička) u kojim *negotium*⁵⁷ dobiva prednost pred *otiumom*⁵⁸. Ne pridaje veliku važnost ispitivanju formalnih uvjeta valjanosti zaključivanja (analitici), već naglasak stavlja na *etos* pa je govoru cilj uvjeravanje, a ne čisto zaključivanje. Za razliku od Aristotela, afirmira nadmoć retorike nad dijalektikom. Uvodi i pojam „probabilazma“ koji i na teorijskom i praktičnom planu upućuje na važnost i vrijednost onoga što nije ni sigurno ni nužno, nego samo moguće ili vjerojatno.⁵⁹

Velik je utjecaj imao i na svetoga Jeronima kojeg su nazivali još i „Kršćanskim Ciceronom“. U kasnoantičko je doba bio uzor uglađena stila, renesansni humanisti također su koristili kult njegova stila i njegove fraze digli do vrhunca, Petrarca je, kako sam priznaje, bio ushićen čudesnom harmonijom Ciceronovih perioda i prije nego je razumio njihov smisao. Često su i svete tekstove prevodili držeći se stilskih obrazaca tog poganskog pisca, no protiv toga je stao Erazmo Rotterdamski koji je i sam bio

⁵⁷ Posao, djelatnost, napor, zadatak, zanimanje, obveza, politička djelatnost, (javna) služba.

⁵⁸ Besposlica, ljenčarenje, nemar, slobodno vrijeme, nezauzetost poslom, mir, neaktivnost, odmor.

⁵⁹ Mayer, M., 2008., 49. – 51.

naklonjen njegovu stilu i u spisu *Ciceronianus* iz 1528. je tražio od pisaca da razvijaju vlastiti stil slijedeći njegov osjećaj za prilagodljivost bolje nego da slijepo oponašaju njegov izraz.⁶⁰

Čak je i danas vidljiv Ciceronov utjecaj u političkoj retorici; čest je slučaj citiranja njegove rečenice „Dokad ćeš još, Katilino, zloupotrebljavati našu strpljivost?“ iz *Prvog govora protiv Katiline* samo se umjesto Katiline ubacuju imena državnih predsjednika, gradonačelnika i slično. Na taj način sukob između Cicerona i katiline postaje shema suvremenih i sjevremenih političkih okršaja i prepirki.⁶¹

Prilog 4. M. T. Ciceron

4.1. DOPRINOS U ŠKOLSKOM SUSTAVU

Ciceron je utjecao na razvoj visokog rimskog školstva nakon djelovanja Ploncija Gala te na razvoj retorike u Rimu. Bio je temelj za osnivanje retoričke škole, no ona je nažalost zatvorena nakon samo godinu dana. Također se bavio motiviranjem mladeži za sjecanje govorničkoga umijeća te ih je podučavao da postanu pravi govornici koji su za njega, kao i za Aristotela, bili samo oni koji su mogli izazvati istinsko divljenje slušatelja. Od takvih je učenika-govornika zahtijevao potpunu uvjerljivost i široku kulturu kakvu je imao Izokrat, ali i poznavanje

⁶⁰ Podrug, A. (2016) Jezik, stil i kompozicija Ciceronovih govora, u Ciceron, M. T., *Govori protiv Katiline*, prev. i ur. A. Podrug, Zagreb, Latina et Graeca, str. 33.

⁶¹ Beard, M., 2017., 52-53.

književnosti je bilo ključno. Govorničke škole koje su djelovale u to vrijeme (i poslije) vijerno su slijedili njegove napatke, promišljanja, razvrstavanja, planiranja, sustavne retoričke vježbe te su koristili određenje njegove retoričke pojmove.⁶²

⁶² Pandžić, V. 2007., 59. – 60.

5. ZAKLJUČAK

Ciceron je jedan od najvećih mislilaca, filozofa, retoričara i književnika staroga vijeka. Njegovi stavovi i teze ostali su sačuvani i u suvremenom stvaralaštvu, a misli koje iznosi tijekom čitavoga života uzor su mnogim književnicima, kritičarima, govornicima, filozofima te eruditama uopće.

Iako je aktivno sudjelovao političkim previranjima, najviše je ostao upamćen po svojim teorijama o oblikovanju govornika i govorništva kojima je riješio mnoge dvojbe, ali i uveo posve nova shvaćanja. Predstavlja vrhunac i kraj rimskog govorništva (jer kasnije slobodno govorništvo postaje ugroženo), ali i kolijevku nastanka jednoga potpuno drugačijega i odvažnijega sustava retorike.

Obilježava najslavnije trenutke povijesti književnosti staroga Rima te u svome opusu spaja antički i azijski stil kroz koje pokazuje visoki stupanj naobrazbe i vlastitoga umijeća. Tijekom svoga djelovanja neprestano je naglašavao važnost školovanja, ali je i bjelodano apostrofirao da su upravo govorničke škole najteže jer, kako je smatrao, govorništvo spaja više umjetnosti pa govornik mora imati znanja iz svakoga područja ljudskoga djelovanja.

Osnovna mu je zadaća bila približiti Rimljanima grčku filozofsku misao koju je gledao kao način življenja. U svojoj filozofiji stvara sintezu platonizma, aristotelizma i stoicizma, a glavni mu je uzor upravo Sokrat od kojega preuzima dijalog kao osnovnu metodu u svojim govorima.

6. POPIS LITERATURE

1. Beard, M. (2017.) *SPQR – povijest starog Rima*. Zagreb: Školska knjiga
2. Beker, M. (1997.) *Kratka povijest antičke retorike*. Zagreb: ArTresor
3. Ciceron, M. T. (2002.) *O govorniku*. Prev. i ur. Novaković, Darko. Zagreb: Matica hrvatska
4. Ciceron, M. T. (2007.) *Lelije o prijateljstvu*. Prev. i ur. Milanović, Zvonimir. Zagreb: Tragovi
5. Ciceron, M. T. (2011.) *Podjele u govorništvu*. Prev. i ur. Škiljan, Dubravko. Zagreb: Latina et Graeca
6. Ciceron, M. T. (2016.) *Govori protiv Katline*. Prev. i ur. Podrug, Ante. Zagreb: Latina et Graeca
7. Flašar, B. (1963.) *Pregled rimske književnosti*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika Narodne Republike Srbije
8. Kokić, T. (2015.) *Pregled antičke filozofije*. Zagreb: Naklada Breza
9. Matan, A. (2019.) *De aquaeductu urbis Romae S. I. Frontin: znanstveni stil u antičkom komentaru*. Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
10. Mayer, M. (2008.) *Povijest retorike od Grka do naših dana*. Zagreb: Disput
11. Pandžić, V. (2007.) *Sitni prilozi za povijest učenja i poučavanja govorništva*. Split: Redak
12. Strauss, L.; Cropsey, J. (2006.) *Povijest političke filozofije*. Zagreb: Golden marketing
13. Škiljan, T. Osnovni pojmovi antičke retorike. *Latina et Graeca*. 1(1991) 38, str. 89-94. URL: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=326380 (Pristupljeno 31. kolovoza 2021.)
14. Zadro, I. (1999.) *Glasoviti govori*. Zagreb: Naklada Zadro

7. POPIS SLIKA

Prilog 1. Marko Tulije Ciceron

Dostupno na: <https://hr.wikipedia.org/wiki/Ciceron> (Preuzeto 12. kolovoza 2021.)

Prilog 2. V. Foppa: Mladi Ciceron čita, 1464.

Dostupno na: <https://hr.wikipedia.org/wiki/Ciceron> (Preuzeto 12. kolovoza 2021.)

Prilog 3. C. Maccari: Ciceron optužuje Katilinu, 1888.

Dostupno na: <https://hr.m.wikipedia.org/wiki/Datoteka:Maccari-Cicero.jpg> (Preuzeto 12. kolovoza 2021.)

Prilog 4. M. T. Ciceron

Dostupno na: <https://www.google.com/imgres?imgurl=https%3A%2F%2Fnova-akropola.hr%2Fwp-content%2Fuploads%2F2018%2F04%2FCiceron-2018-istaknuta-slika-660x330.jpg&imgrefurl=https%3A%2F%2Fnova-akropola.hr%2Fzagreb%2Fnajave-zagreb%2Fciceron-filozof-i-govornik-zagreb%2F&tbnid=ss8FTIJUUYu1XM&vet=12ahUKEwjr-9fvjKvyAhVEweAKHRTFA7cQMygHegUIARCrAQ..i&docid=gV1VaXfK7jdMyM&w=660&h=330&q=ciceron&ved=2ahUKEwjr-9fvjKvyAhVEweAKHRTFA7cQMygHegUIARCrAQ> (Preuzeto 12. kolovoza 2021.)

SAŽETAK

Marko Tulije Ciceron najveći je političar, retoričar, filozof, odvjetnik i književnik u antičkom Rimu. Još tijekom ranoga djetinjstva dobiva najbolje poduke i obrazuje se kod najboljih tadašnjih učitelja, a dodatno znanje i vještine stječe na studijskim putovanjima u Maloj Aziji i u Grčkoj.

Opus mu se može podijeliti na zbirke pjesama, filozofska djela, rasprave o retorici te govore. Svoje je govore najčešće sam zapisivao, a ponekad su to za njega činili i njegovi učenici. Važan doprinos ostvario je na području govorništva i filozofije gdje je spojio azijski i antički stil kako bi dobio najbolju i najumjereniju kombinaciju. U filozofiji je spojio učenja stoicizma, aristotelizma i platonizma, a najveći mu je uzor bio Sokrat od kojega preuzima dijalog kao temeljnu metodu u svojim raspravama. Također, pazio je kome i kada upućuje svoje govore te je s obzirom na to i prilagođavao govore kako bi bili primjereniji publici.

Zalagao se za obrazovanje mladih te je osnovao školu u Rimu, a doprinio je i daljnjem razvoju govorništva, filozofije i književnosti pa se smatra da je postavio temelje latinske riječi.

Njegova je politička karijera obilježena brojnim sukobima (osobito s Katilinom i vladajućima) zbog čega je protjeran, vraćen te u konačnici i ubijen, ali i s mnoštvom njegovih pristaša i obožavatelja koji su rado slušali njegove govore i slijedili njegovo učenje.

Ključne riječi: Ciceron, retorika, antika, Rim, filozofija

ABSTRACT

Cicero's influence on Roman philosophy and oratory

Marcus Tullius Cicero was the greatest politician, rhetorician, philosopher, lawyer and writer in ancient Rome. He received the best lessons from an early age and was educated by the best teachers of the time, and acquired additional knowledge and skills on study trips to Asia Minor and Greece.

His opus can be divided into collections of poems, philosophical works, discussions of rhetoric and speeches. He usually recorded his speeches, and sometimes his students did the same for him. He made important contributions in the field of oratory and philosophy where he combined Asian and ancient style to get the best and most moderate combination. In philosophy he combined the teachings of Stoicism, Aristotelianism and Platonism, and his greatest role model was Socrates from whom he takes dialogue as a fundamental method in his treatises. He also paid attention to whom and when he addressed his speeches, and adjusted the speeches accordingly in order to be more appropriate for the audience.

He advocated the education of young people and founded a school in Rome, and contributed to the further development of oratory, philosophy and literature, so it is believed that he laid the foundations of the Latin word.

His political career was marked by numerous conflicts (especially with Katilina and the rulers) for which he was expelled, returned and eventually killed, but also with a multitude of his supporters and admirers who gladly listened to his speeches and followed his teachings.

Keywords: Cicero, rhetoric, ancient, Rome, philosophy